

ВАСИЛ АНТЕВСКИ — ДРЕН

1. Животните услови во раната младост

Читателот на писмата на Васил Антевски,¹⁾ што се врзани за неговиот животен пат, бездруго ќе забележи дека тој со гордост пишува за својот роден крај Азот²⁾ — и во него селото Оморани во кое се роди во 1904 година и го осознава светот околу себе сè до завршување на основното училиште. Азотчани, пак, од своја страна, се гордеат со неговото име како револуционер, бидејќи тој им остана верен и на нивните традиции: бунтовни спрема доплаците, кои во минатото се обидуваа да ја поробат нивната татковина. Зборува и пишува Васил за „мојот Азот“, се гордеат со својот крај азотчани, бидејќи е ретка убавица на Велешко, па и Македонија, украсен со шумовитите планини Бабуна, Јакупица и Мукос, кој се надвиснал над Оморани. Пространите планински пасишта, бистрата и студена вода на реката Бабуна, која извира под планинскиот врв „Со-

¹⁾ Во сите официјални документи, сè до 1938 година, тој се води како Василије Стефановиќ. На фирмата на својата адвокатска канцеларија напишал „Васил. Стефановиќ“, во 1929 година ја избриша точката зад буквата „Л“ и на фирмата остана „Васил Стефановиќ“. Поради тоа дојде до официјален спор со Адвокатската комора, која му наредува да ја преправи фирмата и место Васил да стои Василије. Во своето писмо од 18-ти јуни 1940 г. тој го одбива барањето и во споменатото писмо зборува за „мојот Азот“. Оригиналниот текст на таа преписка во врска со спорот се наоѓа кај авторот.

²⁾ Азот е крај во Велешко, што го зазема горниот тек на реката Бабуна и минува некаде поблиску некаде подалеку покрај 14 села, меѓу кои најголемо е селото Богомила. Постојат повеќе претпоставки и легенди за тоа, од каде дошло името на овој крај „Азот“. Најраспространета е легендата, која е поврзана со доаѓањето на Турците на Балканскиот Полуостров по 1371 г. Некои азотчани, меѓу кои и стогодишниците Јандре Пецевски, Петре Јанкулов — Лушата и други теовчани, раскажуваа за тоа дека три години по навлегувањето во Велешко, Турците не можеле да постават власт во селата на Азот поради вооружениот отпор. Токму затоа тие ги нарекле асии (лоши луѓе). Низ јазична трансформација од асии се добил зборот „азии“, односно целиот крај го добил името „Азот“.

лунска Глава” и тече низ белиот варовник покрај многуте села на овој крај и се влева во реката Вардар некаде под Титов Велес, ја надополнуваат неговата убавина.

Оморани е претпоследното село кон излезот, каде што Бабуна навлегува во средниот и долниот свој тек. Тоа спаѓа меѓу селата од овој крај со плодно поле, бидејќи водите на Бабуна претставуваат посебен благодет. Но, сите оморчани немаат ниви покрај неа. Васил се родил во семејството на Антевци, чија земја беше далеку од реката Бабуна. Слабата земја, а со неа и сиромаштијата со која се бореа — Антевци, имаа влијание врз детството и неговата животна ориентација.

Дона, пак, мајката на Васил, веруваше дека неговата иднина ќе биде определена од наречниците на 3-та вечер. Затоа таа, според адетите, кога се роди детето, покрај него стави пиштол-нагант, еден војнички нож, потоа еден изабен ралник и срп, со нескриена желба синот да стане јунак на деда му Стефан, чии коски останале во Солунското кале Беас-Куле за слободата на македонскиот народ и да стане добар домаќин меѓу еснафот. Сигурно дека не се случи Васил да стане адвокат, за своето време, би рекле, редок интелектуалец, еден од упорните борци против големосрпската политика во времето на бивша Југославија, човек кој, меѓу првите тргна со оружје в рака против бугарските окупатори и домашните слуги, поради таквото определување од наречниците на третата вечер. Меѓутоа, сигурно е дека животните околности на семејството Антевци, кое се бореше повеќе на туѓа земја и со туѓи добици за одржување на голиот живот, одиграа пресудна улога. Покрај тоа, ни ова семејство, како и другите во селото, не беше поштедено од влијанието на големосрпската и големобугарската пропаганда, која беше поддржана и од официјалната турска власт за расцеп на „Срб-милет“ и „Бугар-милет“. Семејната беда ги принуди Дона да оди аргатка кај поимотните во селото, а Коце многу лета да ги помине на гврбет или како селски измеќар — падар по селата на Клепа — велешка.

Васил, како постаро дете на семејството на Коце и Дона, посебно ја почувствува сета горчина на семејната сиромаштија, особено отсуството на таткото во поголем дел од годината. Не му пречеше многу што живееше под сламениот покрив и речиси заедно со добиците, бидејќи пондилата³⁾ не беше одвоена со преграда од огништето околу кое живееја луѓето. Во празничните денови, кога не се одеше на училиште и скоро секој ден по неговото враќање, тој ги пасеше говедата и магарето. Не се жалеше ни на тоа што летно време ќе појдеше да

³⁾ Пондила е оној дел од старите куќи, каде што се поставени јаслите и за нив врзани добиците. Во помодерни куќи на село спаѓаат оние со издвоена пондила.

набере барем ветки од планината со кои Дона го печеше цреп-нарскиот леб. Но, тешко ги поднесуваше есенските дождливи денови и зиме, кога врнеше снег со силен ветер, по кој Васил требаше да оди на дрва. Многупати се враќаше од планина премрзнат со „подноктици“ на рацете и нозете.

Таквите животни услови, во кои солзите на Дона за неговите патила скоро не пресушија, молбите до некој од соседите да им помогне, суровото време поради општествените превирања и политичките престојувања, вонредно многу придонесоа за формирањето на Васил како нескротливо дете, кое знаеше да пркоси против сè што го понижуваше неговото детско достоинство. За слабата облека, босотијата и лошите животни услови тој компензираше преку одличното учење, рецитирање на училишните природби и да ги побере најдообрите награди што по обичај се делеа на крајот на учебната година.

Посебно место во неговиот развој во раната младост секако претставува голготата преку Солун до Франција и назад, односно неговото престојување во гратчето Вилфранш од 1915—1919 година, за време на Првата светска војна.

Поучени од минатото, многу семејства и поединци од Оморани и другите села од овој крај на Белешко, ги напуштија своите огништа во потрага на засолниште пред наездата на германските и бугарските војски. Во тоа се обиде и семејството на Антевци. Бидејќи, Коце, како припадник на четата на војводата Јован Бабунски требаше да замине со војската, се решија Дона со двете деца да остане кај некои пријатели во село Поменово а Васил, како повозрасен меѓу децата, да замине со другите бегалци од Оморани кон Грција. Така есента 1915 година колоната од само тројца патници (покрај Васил беа Дончо Стеваноски со син му Ацо) го започнаа долгиот пат што ги водеше преку Прилеп, Битола, Воден кон Солун. Така, измачени од тешкиот пат, боси и гладни стасаа во Солун, каде што беа сместени во логорот за бегалци. „Кога стасавме во Солун, раскажува еден од преживеаните од оваа група бегалци Ацо — железничарот, табаните на Василовите нозе беа раскрвавени, бидејќи тој повеќе од половина пат го изоде бос. Чекајќи го следувањето, еден ден, се разгласи дека се дојдени англиски и француски брода на Црвениот крст. Истиот ден почнаа да се прават и списоци. Ние се пријавивме за Англија, а не знам зошто Васил се определи за Франција. Веќе, наредниот ден, тој се качи на бродот „Лион“ и замина“.

По дваесетдневно патување бродот со бегалците пристигна во пристаништето Марсел, на јужниот брег на слободарска Франција. Прифатен од семејството Мардел, Васил замина во градот Вилфранш. Таму, за време на четиригодишниот престој во колеџот „Клод Бернард“ го положи полуматурскиот испит. Покрај тоа, што таму научи да говори француски, Васил со

помошта на семејството Мардел и наставниците во колеџот се запозна со слободарските начела: слобода, единство и братство, за кои францускиот народ пралева море од крв, се здоби и со одредени културни навики, кои имаат сериозно влијание за неговото натамошно формирање како личност. Таму, во колеџот покрај историјата на Франција, Васил се запозна и со историјата на народите на Југославија, се разбира, гледано и низ призмата и интересите на нашите пријатели од Франција.

Летото 1919 година ја напушти Франција и се врати во родното село Оморани, во Азот — велешки. На радоста му немаше крај. Дури по 4—5 години се собраа под сламениот покрив на нивната куќичка: мајка му Дона, сестра му Камка и братот Никола се вратија од логорот за интернирци во Бугарија, татко му од Солунски фронт, а тој од Франција. Сега беа сите заедно, се радуваа и се договараа за иднината. Но, тоа не потраја долго, бидејќи Васил замина за Велес на натамошно школување.

„Во учебната 1919/20 година, вели Киро Нешов, еден од неговите соученици, Васил се запиша првин во IV клас, бидејќи училишните власти колеџот што го заврши во Франција не му го признаваа како рамен на полуматурскиот испит. Кога дојде во гимназијата, неговото држење беше многу културно, па дури и примерно. Се чудеа како можеше така да биде едно селанче. Притоа, да кажам, беше одличен ученик, со одлично познавање на францускиот јазик. По природа, пак, многу скромен иако знаеше скоро сè што се учеше, а како другар не-обично близок со сите“.

Само што го заврши VI клас,⁴⁾ кога беше веќе на добар пат да се здобие со диплома за средно образование, пред него се испречија нови и непредвидени тешкотии. Летото 1921 година, истоштен и заболан од долгите гурбетски години пред Првата светска војна, потоа од напорите и човечките страдања на Солунскиот фронт, татко му Коце ненадејно почина. Со неговата смрт тој го загуби човекот, што го храбреше и материјално колку-толку помогнуваше во напорите да го заврши своето школување. Сега, за да го поедностави тој проблем,

⁴⁾ Во матичната книга на Велешката гимназија за учебната 1920/1921 г. под ред. бр. 8 стои: „ученик Василије Стефановиќ, роѓен 20. X. 1903 год. у селу Оморани, срез велешки, завршио је VI разред гимназије са успехом:

1. Српски језик	одличан 5
2. Француски	одличан 5
3. Латински	одличан 5
4. Историја	одличан 5
5. Јестественије	одличан 5
6. Математика	врло добар 4“

Васил се вработи во архивата на Правосудниот суд. Така, лишавајќи се како млад човек од сè она што значи забава, тој приватно ги полагаше испитите од VII, VIII клас и матурскиот испит наеднаш во учебната 1921/1922 година.

2. Доследност во политичкото определување и националната свест

Напуштајќи го своето село на пат кон Белград, каде што имаше намера да го продолжи своето школување, Васил го зеде со себе свидетелството за завршено средно образование со желба во наредните години да им се посвети на студиите. Штом ги изврши административните работи околу запишувањето на Правниот факултет со помошта на некој пријател од гурбетските години на татко му Коце, се вработи како маалски разнесувач на млеко. На тој начин си го обезбеди опстанокот на голиот живот и минимални услови за неговото натамошно школување. Бидејќи заработувачката од тоа и часовите што ги даваше по француски јазик беше скудна, тој побара посигурни извори откако ги положи испитите од прва и поголем број од втора година, вработувајќи се како дневничар во финансиската управа, а подоцна во Првостепениот трговски суд во 1924 година. Се разбира, вонредното студирање и тешките услови на животот се одразија и врз интензитетот на студиите. Тежок беше и трновит патот до дипломирањето на Правниот факултет. Токму таму, на Белградскиот правен факултет, вклучувајќи се во напредното студентско движење, низ неговите акции од една, и изучувањето на марксизмот како филозофија за борбата на пролетаријатот за национална и социјална слобода, од друга страна, ги облагороди слободарските идеи со кои се запозна во колеџот во Франција, за да се определи на страната на демократските сили на факултетот и напредното работничко движење во Белград. Во неговото политичко определување, посебно влијание имаше борбата на македонскиот народ, за неговото национално и социјално ослободување. Токму во годините по „Обзнаната“, со која се укинаа сите слободи на политичкото изразување, а КПЈ и комунистите ставени надвор од Законот, Васил се наоѓа во Белград, во вриежот на напредното студентско и работничко движење. Поради учеството во акциите тој е забележан од полицијата и едно време беше принуден на полулегален живот. Затоа долго, долго не се врати во Оморани, а мајка му Дона многу чекаше на неговото писмо. Во неговото село во врска со тоа се испредоа и разни приказни, кои до „среце ја изгореа мајката“.⁵⁾ Неговото

⁵⁾ Кога тргна на студии, Васил како да се закани при збогувањето: „Ќе се вратам кога ќе дипломирам“. И навистина со години не се врати. Но затоа редовно пишуваше. Во еден период во 1926 година не се јави

решение за заминување на отслужување на воениот рок, пред дипломирањето на факултетот, е поврзано токму со неговата положба и поврзаноста со напредното движење и приврзаноста кон национално-револуционерното движење на македонскиот народ.

Во септември 1928 година од Белград се врати со диплома на правниот факултет, токму така како што ѝ вети на мајка си Дона при поаѓањето на студии: збогатен со искуство од активната на напредното студентско движење и прилично салдо на прочитана напредна литература. Тоа претставуваше солидна основа за неговиот натамошен развој како човек и револуционер. Меѓутоа, тој немаше многу време да поседи и со него да се порадува семејството Антевци. И само по неколку дена, токму на 26-ти септември 1928 година, тој го прекороти прагот на Првостепениот суд во Куманово, каде што се вработи како судски приправник. Но, уште утредента почувствува нови горчини на суровиот човечки живот. Претседателот на Судот го повика во својата канцеларија на разговор. Притоа му обрна внимание на „деликатноста и одговорноста на судскиот позив“ и оти е пожелно да се движи во средина која ужива „углед“ кај граѓаните на Куманово. Таквиот разговор му замириса како предупредување. Но, Васо беше коректен и му вети „совесна“ работа и почитување на судското достоинство врз доследна примена на законските прописи.

Набргу Васил се увери дека не може да најде заеднички јазик со „угледните граѓани“, бидејќи таа средина што го поддржуваше режимот, негаторски се однесуваше кон македонската самобитност. Наспроти тоа, во борбата на работничката класа за нејзиното национално и социјално ослободување ја гледаше можноста за остварување на стремежите на неговите предци и плејада национални револуционери. Затоа, дружбата со напредните интелектуалци и ученици од Кумановската гимназија од една и работниците на Куманово, од друга страна, беше неговата природна средина. Еве како го виде тогаш Мире Анастасов, младиот судски приправник:⁶⁾

„Со Васил Антевски (тогаш го носеше презимето Стефановиќ), се запознав како ученик со завршен VIII клас гимназија. Тоа беше негде во септември 1928 година. Тој дојде на служба во Првостепениот суд како приправник-стажант. Се секавам и сега за времето и тогашната политичка ситуација во Куманово. Односите помеѓу „србомани“, кои главно го под-

повеќе од 6 месеци. Дона веќе го прежали и подготви „на гробишта да му се изнесе“. Ненадејно стаса писмо со кое Васил „воскресна“.

⁶⁾ Секавања на Мире Анастасов, роден во Куманово сега живее во Скопје на работа е во Стопанска Комора на СРМ Скопје, интервјуто го додел авторот, по еден примерок се наоѓа кај авторот и Историскиот архив на град Скопје.

држуваа режимот и „бугарофилите“ кои непријателски беа расположени спрема него, беа извонредно заострени. Васо не им припаѓаше на споменатите групи. Тој најчесто се наоѓаше во друштво меѓу напредната интелектуална и работничка младина. По природа беше неверојатно пристапен и добар другар. Тоа ми даваше право да верувам дека уште тогаш беше идејно лево ориентиран. Посебно пријатно доживување за мене беше неговото доаѓање во Сремска Митровица на издржување на робија во 1937 година. Тогаш дури ми станаа појасни многу работи, особено неговото поведење во Куманово: дружбата со напредната училишна и работничка младина“.

Бидејќи во 1931 година, поточно на 9 октомври, го положи судско-адвокатскиот испит, за него се отворија нови можности кон општествен успон. Истата 1931 година тој се пријави на Конкурсот што беше објавен во „Политика“ за деловоѓа на општина Скопје. И покрај силната конкуренција (покрај него конкурираа 10 правници и 18 души со други наобразби) на седницата на општината од 3. XII. 1931 година, едногласно е прифатена неговата молба:

„Да се за деловоѓу општине избере најповољнији кандидат за то место Г-н Василије Стефановиќ, судски приправник Првостепеног суда у Велесу“...?)

Овој чекор на Васо заслужува посебно внимание од аспект на неговиот општествен и политички развој, бидејќи неговото доаѓање во општината, посебно во градот Скопје, во нова средина, каде што напредното работничко движење објективно беше далеку поразвиено, претставува нова и значајна страница во неговиот живот. Меѓутоа, неговиот натамошен политички развој не се разликува од општите услови на напредното работничко движење во Скопје, особено во периодот од 1929 до 1939 година. Тој период се карактеризира со отстојувањето на револуционерното работничко движење. Тој процес не беше лесен. Се создавале групи комунисти во одделни претпријатија, установи и на други места. Некои од нив под ударите на тогашната полиција, која верно му служеше на режимот, брзо исчезнуваа. Правени се обиди од одделни комунисти да создадат раководство на градската организација, да ги поврзат тие групи и поединци во единствена организација, развивајќи ја својата активност за подолго или покусо време. Често се запаѓало во меѓусебни расправи, во групашка борба, особено меѓу „стари и млади“ комунисти. Но поради честите провали во редовите на Партијата кои ја зафаќале и партиската организација во Скопје, цели организации останувале без врска со нивното раководство

7) Решение бр. 53856 од 2. X. 1931 година, потпис — претседник Јосиф Михајловиќ, Историски архив на град Скопје, фото-копија се наоѓа кај авторот.

а Покраинскиот комитет повеќе пати и со ЦК КПЈ. Но и покрај таквата состојба и превирањата, што се вика, породилни маки низ кои минала Скопската организација на својот пат за постоење, односно Скопските комунисти, секојпат скоро во сите ситуации беа на чело на напредното работничко движење.

Интересно е да се напомене и фактот дека, покрај другото, Скопската организација се карактеризира и со малиот број комунисти од редовите на интелектуалците. Очито е дека тогашните градски раководства многу претпазливо, дури недоверливо се однесувале при регрутирањето кандидати и членови на КП од редовите на интелектуалци, иако е голем бројот на такви, кои под непосредно раководство на КП учествувале или организирале разни облици на активност (синдикат, селска самопомош, разни други манифестации), наоѓајќи се во првите борбени редови. Васил Антевски донекаде ја дели нивната судбина. Во кандидатската група тој влегува некаде во октомври — ноември 1939 година, заедно со Вера Деспотова — Војничиалиева и Митре Инадески,⁸⁾ а во партиска ќелија членува од мај 1941 година.⁹⁾ Токму во овој период на обиди да се организира КПЈ во Скопје, па и на сето подрачје на Македонија, во одделни временски интервали под ударите на полицијата страдаат цели раководства и некои драгоцен партиски кадри. Во тие тешки околности за дејствување на КПЈ, Партиската организација во Скопје како целина, одделни групи и одделни комунисти, изнаоѓаат сили низ разни облици да се спротивстават на обидите на полицијата, која се трудеше да го уништи национално-револуционерното движење. Како деловога на Скопската општина, Васил Антевски имаше можности да се запознае со општествено-економските, социјалните и други проблеми и појави на подрачјето на градот, од една, и преку група комунисти во општината на чело со инженерот Божа Максимовиќ, најдиректно се вклучи во напредното работничко движење, од друга страна. Своите погледи тој јавно ги искажуваше преку разни статии и лични изјави, користејќи го за тоа дури режимското гласило — весникот „Вардар“, во кој од наивно третирање на проблемите оди кон обиди за аналитички и научни согледувања. Така, на пример, тој се обидува да го разграничи предметот меѓу социологијата како научна дисциплина и социјалната политика. Се разбира, сето тоа во рамките на научните сознанија во времето кога тој живее и работи:

⁸⁾ Интервју со Митре Инадески и Вера Деспотова — Војничиалиева, 1974, тие се наоѓаат по еден примерок во Историскиот архив на Скопје и кај авторот.

⁹⁾ Писмено искажување на Бранислав Шикиќ, 1973 год. Се наоѓа кај авторот.

„Социологијата ги проучува општествените појави, истражувајќи ги нивните причини, имајќи за цел подобрување на општите услови за живот на секој поединец...“¹⁰⁾ Натамошниот текст на споменатата статија „Социјална помош“ ги открива неговите преокупации, кога вели „невработените се социјално послаби членови на човечката заедница, чии опстанок е загрозен. Тие немаат работа и затоа немаат што да јадат и тоа без своја вина. Економски се послаби и оние кои работат, но кои од својата заработувачка одвај живеат затоа што се незащитени и експлоатирани. Децата (недораснати), старците (изнемоштени) и заболени, привремено болните (или постојано) инвалиди на трудот и од војната се, исто така, социјално слаби и за нив општеството мора да води сметка, бидејќи тие не располагаат со полна работна сила и не се во состојба да ја обезбедат својата егзистенција... Сите тие главно се викаат со едно заедничко име „сиромаштија“.

Невработените и гладните, немоќните и незащитените граѓани се негова преокупација скоро во сите наредни статии.¹¹⁾

Еве како гледа на тој проблем и за што се залага:

„Скапотијата ја посматраме како борба против вештачките цени и незаслужена заработувачка... со малку труд и со повеќе измами и фалсификати. Ние знаеме дека цените на (земјоделските производи) големо паѓаат поради што селанецот често своите производи не може да ги претвори во пари. На работникот му е намалена надницата толку, што тој одвај живурка, и на чиновникот платата, а цените на секојдневните прехранбени артикли на пазарот на ситно остануваат исти... Таквата појава не може да не остави рамнодушни...“

Впрочем, во системот на слободната конкуренција поединците водат сметка само за своите интереси... Затоа ние очекуваме државата преку Закон да ги регулира односите помеѓу кирациите и сопствениците на куќи и да донесе Закон за задругарството, со кој ќе придонесе за ширење на задружните установи, Закон за конечно регулирање на долговите на земјоделците (и со него ќе се олесни и онака тешката положба на земјоделците)...

Покрај сето тоа, треба да се преземе енергична акција да се растурат картелите во земјата. Ако со Законот за сузбивање на скапотитјата државата удри по оние што се занимаваат со трговија на мало, тогаш не треба да има никакво воздржување за да се удри по големите, економ-

¹⁰⁾ Статија „Социјална помош“, објавена во весникот „Вардар“ број 48 од 12 јануари 1933 година — Скопје.

¹¹⁾ Статија во весникот „Вардар“ бр. 10, 3. VI. 1932 година, страна 5, под заглавие „Проблемите на скапотитјата во Скопје“.

ски силните, по оние поопасни шпекуланти, особено кога се во прашање картелите на безобзирниот туѓ (странски) капитал. Воопшто капиталот треба да се стави под силна контрола, да им служи на народот и на државата, а не само на оние кои располагаат со него“.

Повикувајќи ги државата и општината со законски средства да ги „растурат картелите“, да го стават под „контрола“ капиталот и слично, Васил со една друга серија статии го разобличува вистинското лице на ненародните режими, ја открива експлоататорската политика на капиталистите и оние кои ја обезбедуваат експлоатацијата над работничката класа и селанството. Така, на пример, во статијата „Живко Топаловиќ у Скопју“¹²⁾ истакнува дека, од 55.000.000 динари предвидени со буџетот на Владата за сузбивање на невработеноста и социјална помош на бедните, од кои на Вардарска бановина отпаѓаат само 400.000 динари на име социјална помош и 800.000 динари за изведување јавни работи, како мерка против невработеноста во Македонија (Тогашна Вардарска бановина) или вкупно се наменети само 1.200.000 динари, а на секоја друга од (осумте) бановини ѝ се паѓа во просек приближно по 7 милиони.

На горните показатели, кои Васил овој пат умешно ги дава во статијата низ устата на Живко Топаловиќ,¹³⁾ на истите им ги спротивставува податоците за 20.000 невработени работници во Вардарска бановина во 1932 година, од кои 10.000 отпаѓаат на град Скопје. Истакнувајќи ја „грижата“ на кралската влада, тој го раскрива колонијалниот статус на Македонија во тогашната државна творба, од една, и големиот број невработени и гладни, чија судбина е врзана за сумата од само 1.200.000 динари, од друга страна. Во таа смисла, тој се залага и за формирање Работничка комора, чии работи ги врши филијалата на Белградската комора сè до 1933 година, нако законот за заштита на работниците е донесен во 1922 година.

„Ние сметаме, пишува Васил во врска со тоа, дека е неопходно што побргу да се основа Работничка комора во Скопје.“¹⁴⁾ Таа е овде потребна заради заштита на економските, социјалните и културните интереси на сите работници и намештеници...“

„Под режимот на 6 јануари, продолжува Васил во истата статија, Работничката комора не беше толку неопходна... Порано пред 6 јануари 1920 година, право ра-

¹²⁾ Статија „Живко Топаловиќ“ во Скопје, „Вардар“ бр. 47, 5. I. 1933 год. стр. 17 — Скопје.

¹³⁾ Инд. ред. 1-ви.

¹⁴⁾ Статија објавена во весникот „Вардар“, 25-ти јуни 1933 година, под заглавие „Работничка комора во Скопје“, став 1-ви.

ботништво, синдикално организирано, со изразити белези на надничарење, со работничка книшка не беше бројот голем... до колку постоеало... Сега настанаа и други времиња. Животот на големо се измени под влијание на кризата. Работниците вработени или невработени се множија, така физичкиот и интелектуалниот пролетаријат од ден на ден игра сè поголема улога. Само на пругата број 95 Велес — Прилеп, сега има над 4.000 работници. Работници сега има повеќе во Скопје, Битола, Велес и во други места. Овие луѓе, кои заедно со селаните на својот грб го носат стопанството... не треба да се остават на милост и немилост на работодавците, претрпиемачите, профитерите и други шпекуланти“.

Овде е посебно карактеристичен потписот под статијата, како чекор кон неговото национално осознавање и идејно определување на страна на работничката класа.¹⁵⁾ Тоа е и разбирливо. Васил, националната слобода на македонскиот народ ја гледа во борбата на работничката класа за нејзината национална и социјална слобода. Така, на пример, Васо посебно место во статијата му дава токму на оние делови од говорот на Милорад Белиќ, што го одржа на еден собир на работниците во јуни 1933 година во Скопје, кои ја карактеризираат положбата на работничката класа и на македонскиот народ посебно. Еве, што конкретно истакнува во споменатата статија.¹⁶⁾

„Другари доста молчевме... Резултатот на тоа молчење, трпење... за разлика од другите краишта на нашата земја, особено во последниве години, е во тоа, што положбата на работниците и наместениците е страшно влошена и доведена до таков степен што полошо не може и да се замисли... Законската заштита, што е прилично широка и корисна, работниците и наместениците во Јужните краишта се лишени од неа“.

Неговата активност, особено залагањето за формирање на Работничката комора и синдикалното организирање на службениците го доведуваат на распаќето: во времето кога е избран за претседател на Здружението на општинските службеници на Вардарска бановина, на седницата на Градското собрание на град Скопје од 6 декември 1934 година, една од точките на дневниот ред беше „Предлог за отпуштање од општинската

¹⁵⁾ Сите претходни статии, кои се излезени во весникот „Вардар“ сè до јуни 1933 година го носат потписот Василије Стефановиќ. Споменатата статија „Раб. комора во Скопје“ е потпишана со Антевски. Во наредните статии, по правило, се печатени со потписот „Антевски“ „А“ „В“.

¹⁶⁾ Статија под заглавие „Од работничкиот собир во Скопје“, печатена во весникот „Вардар“, бр. 104, 27 јули 1933 година, по повод доаѓањето на Милорад Белиќ, секретар на Работничката комора во Белград, која преку својата филијала дејствува на подрачјето на тогашна Вардарска бановина.

служба на Василие Стефановиќ.¹⁷⁾ Епилог на сето тоа е неговото заминување на работа во Занаетчиската комора во Скопје, а потоа во текот на 1935 година во адвокатура, како адвокат-приправник. Тука неговите хоризонти се проширија. Васо се запозна преку адвокатурата со судбината на поединци или цели групи. Токму во тие услови се поврзува непосредно со повеќе напредни интелектуалци и работници. На тие денови се секаваат мнозина од преживеаните негови соборци. Еве како Страхил Гигов го доживува првото среќавање:¹⁸⁾

„Васил Антевски го запознавме од 1932 или 1933 година, со кого се сретнав кај вујко ми Петре Чичевалиев, саатчија од град Скопје. Тогаш јас бев секретар на Партистката организација во Велес. Моите први впечатоци беа дека сме комунисти и истомисленици. Иако беше интелектуалец, кај него не се забележуваше никаква вообразеност и интелектуалштина, од тоа тој не страдаше. Васо се движеше меѓу работниците, занаетчиите, беше готов на разговор, многу отворено настапуваше. Имав впечаток дека се работи за човек, кој е веќе член на Партијата, бидејќи како комунист беше приврзан, искрен до наивност, бидејќи беше готов секојпат да го отвори срцето, не водејќи често сметка доволно за нужната конспирација“.

Васо беше полн самоиницијатива. Неговите многубројни врски се со луѓе од најразлични средини. На своја рака, што би рекле, тој преземал и крупни акции. Една од тие, што го одведе на 1 година робија, е и писмото што го испрати до редакцијата на „Интернационалната кореспонденција“ (Г. Д. А. П.) во Париз со следнава содржина:¹⁹⁾

„24. II. 1937 година, Скопје (Македонија)“

Другари!

„Јас се претплатив на Интернационалната кореспонденција од 1 април 1936 година. Од минатата година не сум ги примил броевите 44 и 52 и од 1937 година броевите 7, 8 итн. Сигурен сум дека овие последни броеви ги задр-

¹⁷⁾ Извадок од записничката книга на Скопска општина од декември 1934 година, стр. 416—434, во Историски архив на град Скопје.

¹⁸⁾ Интервју, Страхил Гигов, став 1, страна 1. Истото се наоѓа по еден примерок во Историскиот архив на гр. Скопје и кај авторот.

¹⁹⁾ Писмото е упатено преку г-та Мардел, нејзината адреса, додека била во Париз во времето на Првата светска војна. Госпоѓа Мардел која ја видела неговата содржина, наместо да го предаде на адресантот, таа му го враќа на Васо. Писмото на пошта го открива полицијата и врз основа на содржината е апсен и осуден. Писмото во оригинал не е зачувано. Се наоѓа и е цитирано во пресудата Д. С. бр. 18/73 Архива за меѓународно работничко движење во Белград.

жала полицијата на пошта. Поради тоа, неопходно е да ги променам адресата и омотот. Јас Ве молам да ми ги испратите сите тие броеви на нашиот билтен, кои не сум ги примил на адреса: „Дора Јовановиќ“ Скопје, Ул. „Војвода Доне“ бр. 4, Југославија. Обратете посебно внимание на промената на омотот засекогаш.

Другари!

Јас Ве поздравувам во името на сите Македонци кои немаат национална слобода во Југославија. Ние знаеме дека единствено Комунистичката партија на Југославија нè води по најдобриот пат кон национална слобода и сите социјални права.

Ние сме готови да се бориме во Народниот фронт за слобода, леб и мир...

Повторувам уште еднаш дека треба да се работи во интерес на нашата цел во балканските држави, а особено во Југославија. Македонија претставува гравитационален центар на Балканскиот Полуостров и бидејќи е населена со националности кои се угнетени, треба најнапред (на прво место) да се работи во неа.

Јас сум на располагање за оваа цел како вистински Македонец од околината на Велес и адвокат на стаж во Скопје...“.

На 11 март 1937 година е апсен од полицијата, при што, во неговиот стан е пронајден и еден леток под наслов „Големата вистина“²⁰⁾ во кој, покрај другото, се вели:

„...дека полицијата презема извонредно незаконити мерки, апсења и ги казнува луѓето за ништо, дека е Јужна Србија, една покраина не само во Југославија туку и во целиот свет, каде што полицијата ретко се владее според позитивните прописи и оти таму (во Македонија) се испратени, со многу мали исклучоци, најлошиот циган на српскиот народ, за со насилне и безаконие...“.

Во Сремска Митровица го заврши скратениот курс по марксистичко образование при Марксистичкиот факултет во затворот, од каде што се врати на 11 март 1938 година. Страхил Гигов го виде и во Сремска Митровица.²¹⁾

²⁰⁾ Летокот „Големата вистина“ со потпис на адвокатскиот приправник Сотир Тренчевски од Белград, кој работи кај адвокатот Нинко Петровиќ е растурен во Скопје во ноември 1936 година. Оригиналот не е зачуван, а содржината делумно цитирана во пресудата Д. С. бр. 18/37 Архив за раднички покрет, Белград.

²¹⁾ Интервју со Страхил Гигов. Истото се наоѓа во Историскиот архив на гр. Скопје, а едно копие кај авторот.

„Ми останала сликата за него како човек готов со одушевување, со преданост да ги врши задачите. Ние се радувавме што во Сремска Митровица дојде еден Македонец — интелектуалец, бидејќи во нашата група од Македонија бевме сите работници и до колку имаше по некој интелектуалец, тие беа од Црна Гора, Хрватска, Србија... Иако Васил беше единствен интелектуалец од Македонија, ние со него се гордеевме и можевме да кажеме дека и ние не сме толку заостанати. Од друга страна, тој ни беше мошне потребен, бидејќи, во затворот, покрај изучување на марксизмот, се зафативме со изготвување на македонски речник. На оваа работа бевме ангажирани сите, особено Васил и едно Еврејче од Битола, за чие име не се сеќавам“.

Васо учествува во сите акции што ги организира затворското раководство. Така, на пример, покрај Сава Ковачевиќ, Страхил Гигов и Антон Колендиќ и други затвореници, тој е еден од потписниците на писмото што и го испраќаат затворениците на Сремска Митровица на мајката на Ганчо Хаџи Панзов од Велес, по повод неговото погубување на страната на Интернационалната бригада на Шпанија.

Интересна е содржината на писмото, упатено до Петре Чичевалиев саатчијата од Скопје, испратено од Сремска Митровица:²²⁾

„Ти го праќам кадрово за спомен и да им го покажеш на другарите да видат оти не се предадовме. Па ќе дојде време кога ќе се ослободиме, сите на земјава.

Здраво-живо и на нашите Македонци. Ние сме сите дирек...“.

Од Сремска Митровица Васил се враќа со својата марксистичка наобразба, организациона подготвеност и готовност активно да работи за делото на македонскиот народ и за неговата работничка класа.

3. Активист во напредното работничко движење пред II светска војна и борец на Првиот Скопски партизански одред 1941 година

Од Сремска Митровица Васил се враќа збогатен со познавање на марксистичката теорија и искуство за активност во напредното работничко движење. Неколку месеци по враќа-

²²⁾ Дописната картичка адресирана за Петре Чичевалиев, саатчија од Скопје еден од активистите со кои Васо соработувал пред да појде на робија е испратена од К. З. Сремска Митровица од 25. IX. 1937 год. Содржината е пишувана на македонски јазик со потпис: Васил Ст. Антевски. Фото-копија се наоѓа во Историскиот архив и кај авторот.

њето од робија (на 25 септември 1938 година), тој отвори самостојна адвокатска канцеларија, ставајќи се како адвокат целосно на услуга на работничката класа. Доследен на идеалите на кои им го посвети целиот свој живот, тој на својата фирма го запиша името Васил, без оние последни 3 букви од името Василије, како што беше запишан во службените книги на Адвокатската комора. На крајот на името, по буквата „д“ стоеше точка, поради што и го доби прекарот „Васил точката“. Неговите пријатели му правеа замерка зошто ставил точка, а Адвокатската комора зошто е името скратено, бидејќи во службените книги е запишан како Василије. „Спорот“ доби посебен епилог нешто подоцна. Васил, како што вели самиот, „расчистил“ на тој начин што ја избриша точката, а на фирмата пак останало името Васил (но без точка).

Меѓутоа, токму во овој период, кога тој стана адвокат (1938—1940 година), во Скопје се води огорчена борба за организационо зајакнување на партиската организација и за изнаоѓање „легални“ облици на дејствување во градот и селото. Васил стигнува скоро насекаде во акциите што ги организираше градската организација. Еве како тогаш го видео некои негови соборци:

„...се секавам, пишува Д-р Антон Колендиќ,²³⁾ дека имавме многу проблеми околу подготовките за изборите за народни пратеници во 1938 година. Васил Антевски беше многу погоден за оваа акција на КП, бидејќи идејно беше мошне подготвен, прогресивен во секој поглед, посебно надарен за пропаганда. Неговата приврзаност кон идејната платформа на КПЈ беа сосема доволна гаранција да биде пенет како и другите афирмирани комунисти. Тој особено се истакна токму во акцијата на КПЈ кога се пристапи кон создавање на здружената опозиција во соработка со земјоделската партија на Јоцо Јовановиќ. Васо се ангажира сестрано да се реализира напната програма, поддржувајќи го пратеничкиот кандидат Глигор Ташковиќ на листата на земјоделската партија... дур и постоеше мислење да се стори сè Васо да се издигне во раководството на земјоделската партија во Македонија, бидејќи тој можеше да олговори на таквата задача.

Следното секавање на Васо е вразено непосредно за периодот пред II светска војна...! Се секавам на еден таков состанок во врска со апсењето на една група студенти. Јас и Благо Ораландиќ водевме широка акција за мобилизација на јавноста во корист на уапсените студенти. Во договор со Васо уредивме тој, како адвокат, да

²³⁾ Писмена изјава на Д-р Антон Колендиќ, од 15 февруари 1947 година, Белград, страна 3, таа се наоѓа кај авторот.

издејствува интервенција на Адвокатската комора во Скопје, бидејќи меѓу уапсените имаше и студенти по право на Белградскиот факултет. Васо и тогаш како и секогаш порано и подоцна мирно ја прими партиската задача, малку продискутира како е најдобро и појде да бара врски и можности за да ја реализира. Таа слика на другарот Васо како секогаш бил готов секоја партиска задача без приговор да ја изврши, ми остана длабоко врежана како една од битните негови карактеристики“.

„Тој како човек, раскажува Нада Богданова,²⁴⁾ беше многу човечен. За него парите не беа цел и затоа беше редок адвокат, кој и покрај огромна клиентела не спечали, бидејќи работеше без пари. Неговите клиенти беа работници, селани и другари, кои потпаднале под ударот на тогашните закони...“.

Бидејќи поминал низ „урка“ и „вретено“, низ разни животни перипетии и повеќе школи на животот — почнувајќи од колебот во Франција, универзитетот во Белград, логорот во Ивањица до затворот во робијашницата во Сремска Митровица, тој беше марксистички издигната личност. Дискутираше со нас за сите проблеми што го тиштеа напредното работничко движење, посебно национално-револуционерното движење на македонскиот народ. Меѓутоа, Васо дискутираше и за историјата, литературата, етиката, естетиката. Сакам да кажам дека тој беше сестрано образувана личност — европски човек.

Но, имаше другари меѓу комунистите што не го разбираа. На мнозина не им конвенираше, на пример неговата отвореност, неговото истапување на јавните места, во допир со секој човек и во други ситуации. А тој беше таков. Не работеше со сметка. Во неговите настапи ништо не се криеше. На луѓето поединечно и на средината и се претставуваше таков каков што беше. Во политичките односи беше јасен и недвосмислен: предан комунист, но пред сè Македонец. Тој беше свесен дека само преку организирана дејност на КПЈ македонскиот народ ќе може да ги оствари своите вековни идеали за национална слобода“.

„Петре Чичевалиев, тоа беше негде во 1935 година ми предложи да се сретнам со Васил Антевски. Наредниот ден тој ја организира средбата во неговиот дуќан. Моите впечатоци за тој другар можат да се сведат на следново: се сретнав со напреден интелектуалец, кој беше на позициите на КПЈ по сите прашања на напредното работничко

²⁴⁾ Интервју со Нада Богданова, март 1974 г. Скопје, стр. 2 и 4, истиот се наоѓа кај авторот.

движење, посебно по националното прашање на македонскиот народ. Во него видов теоретски издигнат, другар, приемлив на задачи и прилично пргав човек“.²⁵⁾

Васил беше активен соработник и на весникот „Наша реч“, орган на ПК КПЈ за Македонија (за чие излегување ни даде секаква помош). Посебно сакам да ја истакнам неговата улога по повод издавањето на брошурата под заглавие „Сто и педесет години на Француската револуција“ во јуни 1939 година. Тој беше член на редакцијата и автор на статијата „Зошто ја сакаме Франција“... До толку е позначајна оваа брошура, што во неа легално на македонски јазик, беше објавена статијата на Страхил Гигов „Француската револуција и нашите традиции“ со прогласот на Крушевската република...“.

Една друга, исто така, општествено-политичка активност во која Васил Антевски учествува беше организацијата „Селска самопомош“, организирана од КПЈ како легална форма за работа со масите на линијата град-село, село-град. Се секавам дека со Васил работевме како правници во секцијата за Прва помош. Притоа треба да се истакне дека таквата активност беше бесплатна, а Васил Антевски, покрај оние обврски преку Правната секција преземаше и други, поголеми обврски: да ги застапува селаните бесплатно.²⁶⁾

„Не се секавам дали во 1938 или во 1939 година се сретнав со Васил Антевски кога дојде во Гостивар на состанокот што се одржа во куќата на Боро Камчевски. Во какво својство тој дојде во Гостивар за да се сретне со штотукв формираното раководство, не ми е познато“.²⁷⁾

„Со еден збор, чинам дека тогаш, како да кажам, Васил Антевски имаше големо влијание во чаршијата, кај интелектуалците, занаетчиите, трговците и др. и преку него КПЈ го остваруваше своето влијание меѓу луѓето со кој се дружеше. Душко Поповиќ беше интелектуалец-марксист и човек кој најдобро го познаваше македонското национално прашање. Васо непосредно контактираше со Душко, потоа со познатите комунисти Дејан Алексиќ, Милош Маџура“.²⁸⁾

²⁵⁾ Интервју со Трајко Мишковски, инструктор на ЦК КПЈ, стр. 1 став 2 и 3 Скопје, 1974 год. Интервјуто се наоѓа кај авторот.

²⁶⁾ Секавања на Дејан Алексиќ, стр. од 1—8, 1974 год. Белград, тие се наоѓаат кај авторот.

²⁷⁾ Интервју со Миле Тортевски, стр. 1, ст. 1 и 2, Скопје, 1974 год. Тоа се наоѓа по еден примерок во Историскиот архив на град Скопје и кај авторот.

²⁸⁾ Интервју со Боге Кузмановски, стр. 4 и 5, Скопје 1974 год. По еден примерок се наоѓа во Историскиот архив на град Скопје и кај авторот.

„Васил Антевски доаѓаше и во Приштина, каде што постоеше таканаречената антиалкохолна лока... Нејзината улога беше да ја шири трезвеноста. Тоа беше фасада, инаку откако јас дојдов за претседател, служеше како место за организирање предавања со политичка и научна содржина. Васил доаѓаше да ги организира, да се договориме за темата и за предавачот. Неколку пати доаѓаше со професор Д-р Душан Недељковиќ и др.“²⁹⁾

Така го видоа само некои негови соборци на кои им дадовме нешто простор да се присетат за Васо и за неговите активности. Така ја видоа и ја оценуваа неговата активност во предвечерјето на II светска војна само некои од неговите соборци, токму во периодот кога се создаваше народниот фронт за борба против надвиснатата опасност од германскиот и италијанскиот фашизам, од една, и борбата на широките работни маси во Македонија за нивна национална слобода од друга страна. Бидејќи Васил Антевски беше во центарот на тој вриеж, учествувајќи во повеќе легални и нелегални активности за него се интересираше покрај другите институции на режимот и III-та армска област во Скопје, што се гледа од писмото што го упати до управата на полицијата:³⁰⁾

„Овој штаб располага со непроверен извештај дека скопскиот адвокат Г. Василие Стефановиќ, поради комунизам бил осуден и оти неодамна се вратил од робија. Молиме да му доставите на овој штаб детаљни податоци за именуваниот“.

„Познат ѝ е инаку на оваа власт како еден од истакнатите комунисти, истовремено како македонски сепаратист“, — гласеше одговорот.³¹⁾

Потоа, Главниот Генералштаб (известително одделение II) испраќа второ писмо, само овој пат до Командантот на III армска област со следнава содржина:

„Стефановиќ Васил (Василије) адвокат од Скопје поради воспоставување врски со комунистите во Франција, од кои барал инструкции за револуционерната работа во Југославија, бил осудуван на робија. Именуваните по издржување на казната продолжил да работи во комунистички дух, а се претставува како приврзаник на земјоделската партија. За него се тврди дека среќава воени обврзници во Скопје и оти ги наговара да не се одзиваат на поканата на воените власти.

²⁹⁾ Интервју со Илија Панов, професор, стр. 3 и 4, Скопје 1974 год. Се наоѓа по еден примерок во Историскиот архив на град Скопје и кај авторот.

³⁰⁾ Третата армска област, писмо бр. Пов. Д 83, 30 јануари 1939 год. Скопје, писмо за Управата на полицијата во Скопје.

³¹⁾ Писмо Краљевина Југославија, Управа на полицијата, Пов. бр. 412 од 4 февруари 1939 година. Скопје.

Со него како таков треба да се запознаат сите воени единици во Јужна Србија, за да го избегнуваат, како опасен за јавниот поредок, сите воени лица и да му се забрани пристап во сите воени установи, додека преку Воениот округ да се води во воената евиденција како опасен во случај да биде повикан на воена вежба“.³²⁾

Во еден извештај на III воена област во Скопје до Министерството на војската и морнарицата на кралството Југославија се говори за „истакнати членови на новооснованото друштво (селска самопомош) инж. Боровоје Атанацковиќ, директор на Државната ергела, Васа Стефановиќ, адвокат од Скопје, многу познат комунист и првак автономистички, кој е повеќе во затвор отколку на слобода...“.

И Адвокатската комора се најде повикана да му го упати повикот:³³⁾

„Се повикувате од својата Адвокатска канцеларија веднаш да ја симнете фирмата, која не е соодветна на името под кое сте запишани во именикот на адвокатите и за тоа да ја известите Комората во рок од пет дена по приемот на актов со објаснување што Ве раководеше да истакнете таква фирма“.

По тој повод, Васил Антевски во писмото што го упатил до Комората проговори, како и секојпат, со јазик на револуционер:³⁴⁾

„Со ниеден Закон не е предвидено да се истакнува фирма, па сепак скоро сите адвокати имаат свои фирми. Фирми не истакнуваат само адвокати на кои не им се потребни клиенти, кои работат дома или по кафеани или пак кои се толку афирмирани публиката да ги наоѓа и без фирми. Јас не им припаѓам на ниедна од овие категории, па затоа и истакнав фирма на мојата канцеларија со натпис: „Васил Стефановиќ, адвокат“ и почнав да работам самостојно и така се „афирмирав“. Публиката го сврте своето внимание на мојата канцеларија и јас ја постигнав својата цел. Навистина ја изгубив Народната банка како муштерија, но затоа се здобив со многу ситни луѓе, на кои им беа потребни моите утешителни зборови

³²⁾ Главен Генералштаб. Известително одделение II, Пов. Г. Об. бр. 13596 од 21. IX. 1939 година, Белград, до Командантот на III армска област, Архив на СРМ, микрофилм, бр. 345.

³³⁾ Писмо под заглавие „Гос. В. Стефановиќу, адвокату, Ск. бр. 886, од 20 април, 1940 г.“ кое се наоѓа во оригинал кај авторот, зачувано од Никола Антевски, брат на Васил.

³⁴⁾ Писмо под заглавие „Адвокатској Комори“ — Скопје, од 18 јануари 1940 година од Васил Антевски, зачувано од неговиот брат, а се наоѓа кај авторот.

и охрабрување ако не и вистинска помош. Сè добро одеше што се однесува до работата и клиентите за еден скроман човек, но на сите без разлика им пречеше „точката“ на фирмата...

Атанас Трајковиќ, свештеник од Оморани, општина Изворска, околија Велешка, кога го вршел и моето крштевање го чул името Васил и така го запишал во 1904 година, во книгите на црквата „Св. Цар Константин и Царица Елена“ во Оморани (област „Азот“ или „Бабунa“). Мојата мајка, покојна Дона Грујова — Антевска никогаш не ме викала инаку освен Васил, бидејќи она „ије“ не можеше да го изговори како нешто отповеќе за нејзиниот јазик. Сите во моето село каде што сум се родил ме викаа Васил, а исто така во околните места, па и во цела Македонија.

Отприлика тогаш кога сум се родил, дојден е во мојот крај „Азот“ Василие Трбиќ од Прилеп и се насели во селото Теово, како српски војвода, кој е роден во Срем. Народот го викаше „Васил војвода“ и така во песната „Спрем те се спремите четници“ го споменува.

Пред четата оди Бабунски, Јован Бабунски војводата,
По него оди Васил Велешки војвода

.

Кога може Василие Трбиќ, кој е роден во Срем, да биде „Васил велешки војвода“, толку повеќе сум јас за овој наш македонски народ Васил аukatот од Оморани или од Велес.

Во книгата на крстените јас сум запишан како Васил, но во списокот на учениците од Српското основно училиште мојот учител на моето име му ги додал оние три букви „ије“ и така оттогаш сè досега, во сите службени акти и списоци, се водам како Василие.

На Адвокатската комора пак и ставам до знаење дека мојата фирма нешто ме чини и таа ми треба, па затоа нема да ја симнам. Со фирмата никому официјално не му се претставувам. Со фирмата само му се претставувам на народот кому сум му потребен и како човек и како адвокат...“.

Така Васил Антевски и плејада скопски комунисти се носеа смело со настаните во предвечерието на II светска војна, во услови на сè поголемо скршнување вдесно на профашистичките влади кои поради отпорот на широките работни маси беа принудени да се служат со полициски и други методи, особено во Македонија, каде што сè повеќе доаѓаше до израз денационализаторската и колонијалната политика на режимот.

Македонскиот народ, поучен од минатото поради измамите што ги доживуваше од бившите режими во критичните години пред самата II светска војна, на распаката што беа објективно создадени од поробувачките стремежи на германскиот фашизам и неговите сателити, со недоверба се однесуваше кон ветувањата на сите оние што беа заинтересирани за ова подрачје, бидејќи, скоро никој од нив во своите програми не го внесуваше правото на рамноправност на македонскиот народ со другите народи на Југославија. Само КПЈ во својата програма прецизно се определи за национална и социјална слобода на македонскиот народ. Токму таквата политика на КПЈ ги мобилизира работните луѓе од Македонија во тие судбоносни години, во борба против ненародните режими на бивша Југославија, во априлските настани и на оружената борба против окупаторите. Така беше и во Скопје.

Непосредно пред самите априлски настани 1941 година, поради антифашистичкото расположение на масите, мнозина родољуби и истакнати комунисти се најдоа во логорите кај Ивањица и др. Меѓу нив во логорот Ивањица (Во Меѓумурје) се најде и Васил Антевски — Дрен, каде што остана сè до март 1941 година.

Настаните непосредно по потпишувањето на пактот со Хитлерова Германија во март 1941 година нè уверуваат дека македонскиот народ беше решително определен за оружено востание. Онака како што луѓето жестоко демонстрираа во декември 1938 година, против владата што ги фалсифицираше изборните резултати, Скопјани, на чело со комунистите демонстрираа отфрлувајќи го срамното предавство што го стори владата на Цветковиќ — Мачек со потпишувањето на понижувачкиот пакт. Во тие демонстрации беа присутни parole кои не само изразуваа протест и неслагање со предавничката политика, туку и такви кои ги насочуваа народните маси кон создавање антифашистички фронт, пред сè, за одбрана на земјата: „за народна влада“, „за сојуз со СССР“, „долу фашизмот“, „долу Фашистичка Германија“ и др.

За Скопје и целото подрачје на Македонија, за неговите револуционерни маси, кои беа готови на отпор против фашистичките завојувачи, во нивното организирање за оружено востание посебна тешкотија претставуваше колебливиот и предавнички став на ПК на чело со Методи Шаторов — Шарло, како по прашањето за мартовските демонстрации, во кои скопските комунисти и скоевци самоиницијативно се ставија на чело на масите, така и по прашањето на востание на народите на Југославија, ставајќи ја под патронат на БРП (к) Партиската организација во Македонија.

Бескрајните дискусии што по тој повод ѝ ги наметна на партиската организација Методи Шаторов — Шарло, придонесоа да се загуби драгоцено време токму во моментот кога единството во сите партиски форуми и целото членство беше неопходно. Затоа, не беше лесна мисијата на делегатот на ЦК КПЈ Лазар Колишевски за расчистување пред сè со Шарло и Шарловата предавничка политика, во самиот ПК, а потоа во градските и основните организации на Македонија, иако во Скопје, тој најде на поддршка кај поголем број членови на градскиот комитет на КПЈ, особено кај членовите-комунисти и скоевци. Васил Антевски — Дрен спаѓа меѓу оние комунисти, кој на одржаниот состанок на ќелијата на интелектуалците (за кој лично многу придонесол да се организира) се изјаснува за безрезервна поддршка на линијата на КПЈ за оружено востание што им ја пренесе делегатот Лазар Колишевски.

Еве како го забележа тој значаен чин Ханс Ем:³⁵⁾

„Повторно сум се сретнал со другарот Васо на еден партиски состанок во летото 1941 година. Тоа беше состанок на партиската ќелија „интелектуалци“, на кој другарот Лазар Колишевски нè запозна со одлуката на ЦК КПЈ, за непроменетата припадност на партиската организација во Македонија кон КПЈ, наспроти тезата македонската партиска организација да се приклучи кон КП на Бугарија, застапувана од Шарло. Сите присутни бевме согласни и го прифативме ставот на ЦК КПЈ, пренесена од другарот Лазо. На овој партиски состанок беа присутни другарите: Лазар Колишевски, Васил Антевски, Бруно Шикиќ, Ханс Ем, а дали уште некои беа — не се сеќавам. Состанокот бил во една куќа близу до основното училиште „Његош“, и веројатно во неа живееше Васо“.

На 18 односно 19 септември 1941 година Васил се најде во Првиот Скопски партизански одред. На тие денови се сеќава Пајо Момчиловиќ, еден од неговите соборци:³⁶⁾

„Со него во одредот се видов негде околу 20 септември 1941 година. Носеше качкет на кој козирката му беше куса, што во тоа време таквата каскета ја носеа само напредните луѓе, со палто — микадо и пантолони од

³⁵⁾ Изјава во писмена форма на Ханс Ем, 6 ноември 1973 година, Скопје, во уникат се наоѓа кај авторот.

³⁶⁾ Интервју со Пајо Момчиљевиќ, Скопје, февруари 1974 година, истото е уникат, се наоѓа кај авторот. Пајо Момчиловиќ е еден од борците на Првиот скопски партизански одред, формиран на 22 август.

чоја, во длабоки војнички цоколи, одоздола потковани со клинци.

Чуден беше тој. Од срце му бликаше човечност — блискост, непосредност и сè она што го чинеше мил другар за постарите, а за нас помладите во одредот ни ги заменуваше нашите најмили домашни. Како сега да го гледам. Тој не беше комесар, а комесарски се однесуваше. Секојпат земаше последен храна, се трудеше за него најмалце да има, повеќе за помладите и др. . . .

И сега се чудам од каде извираше таа човечност и сила за такви напори и такви човечки односи, бидејќи беше тежок болен. Со своето држење тој покажуваше какви треба да бидат идните односи за кои се наоѓаме во партизанскиот одред . . .“.

По реорганизацијата на Скопскиот одред, чија судбина ја делеше и Васо, тој не се врати во Скопје во илегалство. Васо не сакаше да се крие и да чека „подобри денови“. Тој сакаше да се бори и за тоа со група свои соборци тргна преку Велес во Прилепскиот одред. При обидот да го напушти илегалниот живот во Велес и да замине кон селата на родниот Азот, на 15 ноември паѓа во рацете на бугарската окупаторска полиција.

4. Без компромис со окупаторот во Мајскиот судски процес и пред бесилката во Софија во 1942 година

Иако беше претепан до бесознание од Велешката полиција непосредно по неговото апсење, поднесувајќи ги стоички шибањата на бугарските полициски агенти, кои беа дојдени од Скопје да го следат и да го уапсат, ни во тие услови тој не ги провали илегалните станови на Панзови и Бисинови во кои беше дотогаш сместен. Стоицизмот манифестиран како свесна саможртва на еден комунист и револуционер, кој израсна од НОД на македонскиот народ за негова национална и социјална слобода, особено во годините на НОБ против фашистичките окупатори, беше присутен во сите негови настани пред бугарската полиција, бугарскиот окупаторски суд, а подоцна спрема органите на Софискиот затвор.

Полицискиот агент — неговиот иследник во „Протоколот за распит“, покрај другите податоци, му го запишал и следново: „по народност б’лгарин“. На 4 декември 1941 година Васил седна на масата за распит и го започна своето искажување со следниве зборови:

„Јас сум син на македонски земјоделец и македонска мајка од Велешка околија. Роден сум и живеал во тешки маки, како дете и возрасен човек. Бидејќи положбата на

македонскиот народ била, исто така, печална — мачна, мојата фамилија на татко ми и дедо ми земала учество во борбата за ослободување на македонскиот народ. Дедо ми Стефан со неговите браќа биле осудувани на строг темничен затвор и во Солунското Беас-кале ги оставиле своите коски затоа што во нашата куќа живееле и се криеле првите комити — македонски четници“.³⁷⁾

Неговите соборци и во затворските услови го видоа како човек кој е консеквентен во однос на неговото национално сознание и идејно определување. Во искажувањата на некои негови соборци, со кои заедно ги поминале тешките денови во мајскиот судски процес 1942 година, го потврдуваат горното.

„Во Скопскиот затвор, вели Боге Кузмановски, Васо³⁸⁾ е дојден негде кон крајот на ноември или првите денови на декември 1941 година. Јас бев старешина на собата. Сите 10 прсти на нозете му беа распаднати, а ноктите искорнати. Полицијата се беше многу нафрлила врз него. Таа сметаше дека, тој како адвокат е на врвот на Партијата. Беше најсверски унакажан. Но и покрај сето тоа, тој ништо не провалил ниту пак кажал.

Но, како партиски раководител во затворот, ми беше познато дека Васо има одлично држење и секогаш беше расположен оптимистички... Никогаш не губеше верба во нашата победа“.

„Од февруари па до мај, до Мајскиот процес 1942 година, бевме заедно во ќелија како политички затвореници. Со него ме врзуваше еден детаљ повеќе одошто со другите другари: обајцата бевме послаби со здравјето од другите и заедно се лекувавме. Од тепањето во полицијата, нозете му беа модри, а на табаните носеше рани, кои тешко му заздравуваа. Бидејќи и јас страдав речиси како и тој, нозете ги лекувавме со хиперманган и буроци таблети, а тој понекогаш и со хидроген во течност. За време на нашите подолги седења со нозете во леген, во растворен хиперманган или буроци таблети, водевме разговори.

Со возраста и со своето маркистичко образование отскокнуваше, речиси од сите нас. Во собата беше и еден од највлијателните другари особено кога се работеше за изградување на нашиот став и за држењето на секој поединец пред судските органи“.³⁹⁾

³⁷⁾ Протоколот за распит 4.XII.1941 година, Скопје, Досие број 172, фото копија се наоѓа кај авторот.

³⁸⁾ Интервју со Боге Кузмановски од Скопје, декември 1974 година, истото се наоѓа по 1 примерок во Историскиот архив во Скопје и кај авторот.

³⁹⁾ Интервју со Митре Инадески од Скопје, декември 1973 година. Истото се наоѓа како уникат кај авторот.

Заедно со неговите соборци од партизанскиот одред, организаторите на НОБ во Скопје, кои беа уапсени кон крајот на април и првите денови на мај, и испратени пред Воено полевиот суд, и тој беше обвинет „за предавството“ на „Бугарскиот народ од Македонија“. Покрај другото, подготвувајќи ги своите другари за нивното држење пред фашистичкиот Воен — полеви суд, чиј судски совет беше составен од виши бугарски офицери на окупаторската војска, Васил се подготвуваше за последниот бој со окупаторите на неговата Татковина.

На денот на судењето, охрабрен од држењето на неговите соборци, кои пред окупаторот се декларираа како Македонци, Турци и друго, отфрлајќи го барањето на судот да се декларираат како Бугари, Васо иако беше окован во тешки железни прангии, застана пред претседателот на судот и фрлајќи ги на масата ноктите што му беа искорнати од прстите на нозете, потоа му се обрати: „Погледни г-не претседателе како се однесуваше бугарската полиција спрема нас овде. Ако не верувате, можете да видите од каде се искорнати“.

Таквиот настап на Васо шокантно дејствуваше на судот, бидејќи никој од судскиот состав такво нешто не очекуваше. И додека судот се прибираше од првите шокови, тој со своите обвинувања продолжи обраќајќи му се овој пат на „прокуророт“:

„Вие, г-н прокуроре, малку понапред рековте дека овде на овие клупи за обвинетите, седи ѓубрето на бугарскиот народ, од Македонија, предавници на бугарскиот народ. Јас ви велаам, г-н претседателе, свртувајќи се кон судот, дека овде на овие клупи седи цветот на македонскиот народ, борци за слобода што вие им ја одзедовте“.

Тогаш Претседателот на судот се прибра малку и побара Васил својата одбрана да ја искаже на бугарски јазик. Тој без двоумење одби: „**Јас Ви кажав дека сум Македонец и не знам бугарски јазик**“, одговори Васил, па предложи одбраната да ја изнесува на некој неутрален јазик. Судот остро реагираше на предлогот на Васо да говори на српски, но затоа го прифати предлогот на Француски.

Во тој случај Васо го изнесе историјатот на национално-револуционерното движење на македонскиот народ, односно оружената борба против окупаторите за неговата национална и социјална слобода.

На крајот, тој цин уште еднаш му се обрати на целиот судски состав:

„Должен сум на крајот да Ви кажам дека историјата никому не му останала должна. Ќе дојде скоро ден кога вие ќе седнете на овие клупи за обвинети и ние ќе ви судиме ако останеме живи. Ако не, македонските мајки родиле едно-

чудо синови и тие ќе ви судат за злосторствата што ги направивте“.⁴⁰⁾

Завршувајќи ги обвиненијата на адреса на судот и окупаторската полиција, Васил Антевски со достоинство на револуционер, влечејќи ги прангиите, дојде до своето место на обвинителната клупа и седна. Во очите на сите присутни израсна и порасна за цела глава, бидејќи ретко кој и од оние што го познаваа очекуваше таков настап. Тој го сврте текот на судскиот процес. Оние што му судеа на Васил и неговите другари беа обвинети.

Бесилката во Софија беше само логичен епилог на сето она што се случуваше на судскиот процес. И таму тој ја искористи и последната шанса да пркоси пред оние што го водеа на бесилка, пеејќи ја интернационалата заедно со своите другари, Васил одби да го носи мртвечкиот сандак. Поради тоа на 18 август 1942 год. тој беше масакриран од целатите пред да му биде ставена јамката околу вратот.

⁴⁰⁾ Според интерпретација на Бранислав Шикиќ, кој единствено покрај Васил знаеше француски. Писмена изјава, Скопје, 1973 година која во оригинал се наоѓа во Историскиот архив на Скопје, а кај авторот во препис.